

ȘCOLILE SECUNDARE DIN BUCUREȘTI ÎN PERIOADA 1864—1877

N. ADĂNILOAIIE, GH. SMARANDACHE

Prefacerile adânci determinate de dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste, de formarea și consolidarea României moderne au impus o extindere tot mai accentuată a învățămîntului de toate gradele, implicit a școlilor secundare bucureștene. La aceasta au contribuit atît modificările structurale ce au avut loc, cît și necesitatea formării unor cadre cu pregătire corespunzătoare pentru instituțiile moderne ale societății românești, învățămîntul punînd, treptat, un accent tot mai mare pe întărirea laturii practice și utile progresului și civilizației.

Desfășurîndu-și activitatea în baza prevederilor legii instrucțiunii din 1864, școlile secundare din Capitală cunosc o continuă dezvoltare între anii 1864—1877*. Această lege preconiza înființarea mai multor școli secundare, printre care „în București, două licee și trei gimnazii“¹.

Încercări de a înființa noi gimnazii în Capitală s-au făcut încă din octombrie 1864². Dar, deși s-au luat anumite măsuri, întocmindu-se și liste cu elevii înscriși în clasa I divizionară a liceelor „Sf. Sava“ și „Matei Basarab“, din care să se dezvolte noile gimnazii³, acestea nu vor putea lua ființă decît în anii următori.

La 19 august 1865, D. Cariagdi, ministrul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii, face un amplu referat către Consiliul de miniștri, în care arată : „Avînd în vedere afluența cea mare de școlari ce veneau anul trecut a se înscrie în registrele clasei I, de pe lîngă cele trei gimnazii din București, considerînd că anul trecut după ce s-au primit în clasele I un număr de școlari ce au trecut peste sută, atît din cauza localului cît și a neputinței de a se încredința acești elevi unui singur profesor, s-au refuzat încă un mare număr dintrînșii“, acum numărul celor doritori a se înscrie la gimnaziu va fi și mai mare ; și „auzînd și opiniunea Consiliului permanent de instrucțiune, emisă cu procesul verbal de la 21 iulie 1865 în această privință, subsemnatul are onoarea a propune... înființarea, cu începerea anului școlar 1865—1866, încă a două noi gimnazii cu clasa I și cu un singur profesor, în București, eară în Iași și Craiova cîte un singur gimnaziu după modelul celui din Capitală, urmînd ca aceste noi creațiuni școlare să se completeze pe viitor, treptat, comparativ cu necesitatea ce se va simți“⁴. După încuviințarea referatului de către

* Intrucît despre liceele „Sf. Sava“ și „Matei Basarab“, despre Gimnaziul „Gh. Lazăr“ și Școala centrală de fete s-a scris în nr. trecut al publicației noastre, în prezentul articol autorii se vor ocupa mai ales de înființarea celorlalte școli secundare bucureștene.

¹ Vezi *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor...*, publicată sub îngrijirea lui C. Lascăr și I. Biberi, București, 1901, p. 14.

² Arh. St. Buc., fond. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (Prescurtat în continuare, fond M.C.I.P.), dosar 752/1865, f. 6.

³ *Ibidem*, f. 18.

⁴ *Ibidem*, dosar 719/1865, f. 1—2.

Consiliul de miniștri, D. Cariagdi a cerut deschiderea unui credit extraordinar pentru retribuția profesorilor și autorizarea de a trece în bugetul anului viitor sumele euenite pentru buna funcționare a celor două gimnazii.

Cu toate tergiversările guvernului, înscrierile elevilor pentru noile gimnazii s-au făcut în toamna anului 1865 la Liceul „Sf. Sava”. La 18 septembrie 1865, Consiliul profesoral al claselor gimnaziale de la acest liceu cere directorului Nicolae Verdeanu să se raporteze ministerului că este imposibil să se înceapă cursurile cu o clasă pentru care se înscrieseră 312 elevi. Prin ordinul din 15 octombrie 1865, Ministerul Instrucțiunii decide ca cei 312 elevi înscriși să se constituie în trei clase, două funcționând la Liceul „Sf. Sava” și una pe lângă Liceul „Matei Basarab”, sub forma unei clase divizionare (paralele). În aceeași zi, Consiliul permanent al instrucțiunii precizează că „lecțiunile” pot începe deja la 18 octombrie 1865. Noul director al Liceului „Sf. Sava”, P. I. Cernătescu, înaintează ministerului un raport în care arată că „diviziunea a II-a a clasei I a acestui liceu, care funcționează lângă Academie, în casele d-lui Baronzi, nu poate primi pe toți elevii.... deoarece sala în care se află este puțin încăpătoare”⁵.

În anul școlar 1866/1867 se creează pe lângă Liceul „Sf. Sava” două clase divizionare: clasa I și a II-a. Întrucât clasa a III-a divizionară întârzie să fie înființată, un grup de profesori de la Liceul „Sf. Sava” s-au oferit să predea lecții în mod gratuit la această clasă, dacă ea va lua ființă. Iată ce scriu ei ministrului instrucțiunii la 15 septembrie 1867: „Văzînd că, poate din cauze pecuniare, nu s-a putut lua pînă acum nici o dispozițiune pentru înființarea clasei a III-a divizionare, avînd în vedere că numărul școlarilor din clasa a III-a a liceului... trece peste 80; avînd în vedere că legea nu permite de a fi într-o clasă decît pînă la 50 școlari; avînd, asemenea, în vedere și dorința exprimată de școlarii ce și-au urmat studiile în anul precedent la această diviziune; pe aceste considerențe bazați și totodată pătrunși de dorința de a contribui cu ceva la progresele instrucțiunii, venim, cu profund respect, a vă ruga, Domnule Ministru, să binevoiți a ne permite de a preda lecțiuni *gratis* în clasa a III-a divizionară”⁶. Petiția către ministru e semnată de profesorii M. Străgeanu (latină), C. Leonardescu (franceză), D. Laurian (istorie), I. Marescu (desen), Christian Popescu (șt. naturale), I. Georgescu (matematică) și C. Stoicescu (religie).

Se pare că Ministerul Instrucțiunii a aprobat oferta profesorilor, deoarece, la 25 octombrie 1867, aceiași profesori, arătînd că încăperile din curtea Academiei unde se află gimnaziul divizionar „nefiind destul de spațioase” și, în afară de aceasta, ele fiind „foarte vechi”, degradate, „igrasioase”, iar reparațiile costînd foarte mult, propun închirierea unui local pe strada Polonă mai bun și mai ieftin⁷. Ministerul aprobă mutarea gimnaziului în noul local. Peste cîteva zile, la propunerea profesorilor, I. Mărăscu este acceptat de Consiliul permanent al instrucțiunii și de ministru ca director al gimnaziului⁸. Ca patron al noului gimnaziu, profesorii au propus trei denumiri: „Mihai eroul”, „Petru Maior” și „Cantemir”, iar Consiliul instrucțiunii și ministerul au opinat pentru „Mihai cel Mare”⁹.

⁵ M. Popescu, *Colegiul național „Sf. Sava”, cea mai veche școală românească*, București, 1944, p. 17.

⁶ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 494/1867, f. 11.

⁷ *Ibidem*, f. 2.

⁸ *Ibidem*, f. 5—6.

⁹ *Ibidem*, f. 23—24.

La 7 noiembrie 1867, D. Gusti, ministrul instrucțiunii publice, face un raport către domnitorul Carol, în care arată : „Încă în anul școlar 1865/66, spre înlesnirea frecventării elevilor în clasele I și II-a gimnazială din București, guvernul, pre lângă licee a înființat câte o clasă divizionară și astfel, treptat, s-a continuat înființarea acestei diviziuni încât astăzi, la divizionara Liceului „Sf. Sava”, este înființată și clasa a III-a”. Dorind, împreună cu Consiliul permanent al instrucțiunii, ca aceste clase să funcționeze separat, a reglementat ca cele trei clase divizionare „să formeze un al doilea gimnaziu în București”, care să poarte numele de „Mihai cel Mare”. Supunându-i aceasta spre aprobare domnitorului, ministrul îl roagă să subscrie „alăturatul proiect de decret”. Și astfel, domnitorul Carol, având în vedere raportul lui D. Gusti, dă la 20 noiembrie 1867 decretul 1726 prin care hotărăște : „Clasele gimnaziale divizionare de pre lângă Liceul «Sf. Sava» din București vor funcționa, pre venitoriu, aparte, constituind un al doilea gimnaziu în București, care va purta numirea de Gimnaziul «Mihai cel Mare»”¹⁰.

Prin decretul din 20 noiembrie 1867, contrasemnat de ministrul instrucțiunii, se legifera așadar înființarea gimnaziului care purta numele marelui domnitor, unificator de țară. Din anul 1874 această școală apare fie sub denumirea de Gimnaziul „Mihai Bravu”, fie, mai rar, sub formă de Gimnaziul „Mihai Viteazul”¹¹. Din noiembrie 1869 și pînă în octombrie 1874 a condus Gimnaziul „Mihai Viteazul”, în calitate de director profesorul de latină și română Vasile Stilescu. Acesta era autor al unui manual de gramatică al limbii latine, mult apreciat la timpul său.

În anul 1870, în urma rapoartelor directorului V. Stilescu, care arătase mereu starea deplorabilă a localului școlii¹², Gimnaziul „Mihai cel Mare” se mută în str. Sfinților nr. 82¹³. De altfel, V. Stilescu nu era numai un bun gospodar, ci și un profesor temeinic pregătit. Ca director, a cerut profesorilor să prezinte programe detaliate asupra materiilor ce se predau la clasă, precizîndu-se ca „aceste materii să fie împărțite pe lecțiuni”¹⁴. De asemenea, a asistat de mai multe ori la clasă pe toți profesorii, a făcut aprecieri asupra pregătirii lor — comparativ cu cei de la Liceul „Sf. Sava” — și a constatat nivelul de cunoștințe al elevilor, precizînd că aceștia sînt mai slab pregătiți la limba latină și greacă. Totodată, directorul subliniază că, în final, este cu totul de competența comisiunilor numite de minister „la date fixe, să se pronunțe definitiv asupra metodelor care sunt baza fundamentală a învățămîntului”¹⁵.

În octombrie 1874 a fost numit la direcția Gimnaziului „Mihai Bravu” C. S. Stoicescu, remarcabil profesor de latină și română. El va conduce școala pînă în ianuarie 1885. Pentru a întări disciplina în rîndul elevilor, acest director,

¹⁰ *Ibidem*, f. 48.

¹¹ Al. Turianu, *Obîrșia gimnaziului „Mihai Viteazul”, 1865—1869*, în Anuarul XXVI al Liceului „Mihai Viteazul” din București, p. 272—296.

¹² Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 145/1870, f. 17—23, 116—119.

¹³ Vezi Al. Turianu, *Peregrinările Liceului „Mihai Viteazul” pe harta municipiului București (1865—1873)*, în Anuarul XXVI al Liceului „Mihai Viteazul” din București, p. 257 și urm.

¹⁴ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 145/1870, f. 16.

¹⁵ *Ibidem*, f. 48 și 65—68.

pentru prima dată, a introdus uniforma școlară și numărul matricol la elevi¹⁶. În anul 1877 el închiriază „patru încăperi” din casele vecine cu cele în care funcționa gimnaziul, cu scopul de a le transforma în laborator de „științe fizico-naturale”, sală de calligrafie și desen, iar alte două camere pentru a înființa două clase paralele.

De altfel, C. S. Stoicescu raportase Ministerului Instrucțiunii, încă din martie 1877, că Gimnaziul „Mihai Bravu” are un număr prea mare de școlari — mai cu seamă în clasa I —, o parte din ei „continuă a sta și acum în picioare nefiind locuri în bănci și nefiind asemenea nici loc de a se mai adăuga vreo bancă” și ceruse înființarea unei clase divizionare¹⁷. Situația fiind asemănătoare și la alte școli secundare din Capitală, Ministerul Instrucțiunii anunța la 19 iulie 1877 pe directorii acestora — inclusiv pe C.S.Stoicescu — că „s-a luat dispozițiuni d-a se duplica de la septembrie viitor clasa I” de la gimnaziile și liceele bucureștene¹⁸.

La 8 noiembrie 1877, directorul Gimnaziului „Mihai Bravu” scria, cu amărăciune, că pe baza adreselor ministerului din 18 august și 6 octombrie, care asigurau „duplicarea clasei I”, a înscris peste maximum posibil de elevi ce încăpeau în această clasă, în speranța formării unei „sucursale” pe lângă gimnaziu, cum s-a promis, închiriind pentru aceasta și un local în apropiere. Dar, cu toate că a înscris în clasa I cît pentru două săli, duplicarea clasei nu s-a putut face, neacordîndu-se fonduri; se vede astfel în situația de a exclude din gimnaziu pe „școlarii din clasa I care trec peste numărul reglementar și care n-au loc prin bănci”¹⁹. Gh. Chițu, ministrul instrucțiunii, a trimis acest raport Consiliului permanent al instrucțiunii care a opinat ca, pînă la noul buget — care va prevedea duplicarea claselor — directorul „împreună cu ceilalți profesori” să caute „a face posibilă starea actuală de lucruri”²⁰. Această opiniune, semnată de membri ai Consiliului permanent — A. Florian, I. Zalomit, V. A. Urechia și G. Ștefănescu, a fost aprobată și de ministrul Gh. Chițu.

Din clasa divizionară constituită în noiembrie 1865 la Liceul „Sf. Sava” și repartizată la Liceul „Matei Basarab” se va crea mai tîrziu un nou gimnaziu în orașul București, care se va numi, în primul deceniu de existență (1868—1878), Gimnaziul „Matei Basarab”, iar din anul 1878 va lua numele de „Cantemir Vodă”. Un grup de profesori ai Liceului „Matei Basarab” se angajează față de Ministerul Instrucțiunii să predea gratuit lecțiile la clasa I repartizată (pe lângă cea existentă a liceului), pînă la numirea profesorilor²¹. La 12 noiembrie 1865, Consiliul permanent al instrucțiunii exprimă mulțumiri acestor profesori pentru „oferta binevoitoare a serviciilor”.

În octombrie 1868, cele două clase divizionare (între timp se formase și clasa a II-a) se mută din localul Liceului „Matei Basarab” într-un imobil situat

¹⁶ Uniforma școlară consta dintr-o șapcă neagră cu banderolă portocalie, manta și tunică de culoare kaki (vezi *Anuarul XXIV al Liceului „Mihai Viteazul” din București*, p. 141).

¹⁷ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 3557/1877, f. 4. În adevăr, la acea dată erau 178 elevi, din care mai mult de jumătate în clasa I (ibidem, dosar 3743/1877, f. 74).

¹⁸ *Ibidem*, dosar 3656/1877, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 3557/1877, f. 28.

²⁰ *Ibidem*, f. 29.

²¹ *Ibidem*, dosar 719/1865, f. 2.

în str. Sfinților, devenind astfel o unitate școlară de sine stătătoare, un gimnaziu cu o structură incompletă (numai clasele I—II), care se numește Gimnaziul „Matei Basarab“. În decembrie 1868 se înființează și clasa a III-a, tot ca urmare a aprobării de către Consiliul permanent al instrucțiunii, a propunerii făcute de profesori de „a preda lecțiunile gratis“²². În adevăr, printr-un proces verbal, încheiat la 29 octombrie 1868, profesorii propuseseră înființarea clasei a III-a și se oferiseră „a face cursurile acestei clase fără nici o remunerațiune“²³.

Gimnaziul „Matei Basarab“ funcționează astfel cu trei clase pînă în anul 1871, cînd clasa a III-a este desființată „din lipsă de fonduri“, deși profesorii ceruseră și înființarea clasei a IV-a. Școala va funcționa cu această structură de două clase pînă în anul 1878. În acest răstimp, se mută de cîteva ori, stabilindu-se, din aprilie 1877, în strada Fîntîinii nr. 3²⁴.

Un proces verbal al Consiliului profesoral din acest gimnaziu, din anul școlar 1875—1876, cuprinde mai multe propuneri referitoare la planul și programele de învățămînt: separarea geografiei de istorie; un studiu mai aprofundat al istoriei popoarelor din jurul României; studierea limbii și literaturii române în trei ore săptămînal, separat de limba latină²⁵.

*

Articolul 214 al legii instrucțiunii din 1864 prevedea înființarea unor școli secundare de comerț în București și în alte șase orașe din țară. Ca urmare a acestei prevederi, cea dintîi școală comercială va putea lua ființă în București chiar în toamna anului 1864. Astfel, la 25 septembrie 1864, Consiliul de Miniștri, analizînd raportul ministrului justiției, cultelor și instrucțiunii „privitor la înființarea unei școli de comerț în Capitala României“ și considerînd „importanța creării unei asemenea școli“, încuviințează — printr-un jurnal — un credit extraordinar de 22 098 lei pentru întreținerea și chiria localului școlii pe trei luni, pînă la bugetul noului an. Jurnalul acesta este semnat de M. Kogălniceanu, N. Kretzulescu, N. Rosetti-Bălănescu și — „pentru conformitate“ — D. Bolintineanu. O lună mai tîrziu domnitorul A. I. Cuza, avînd în vedere jurnalul Consiliului de Miniștri și raportul ministrului de resort, a decretat deschiderea creditului respectiv; iar la 10 noiembrie au fost numiți și cei 8 profesori ai școlii²⁶, în frunte cu directorul Louis Toussaint, profesor de științe comerciale²⁷.

²² *Ibidem*, dosar 646/1868, f. 19.

²³ *Ibidem*, f. 21.

²⁴ Anuarul Liceului „D. Cantemir“, 1923—1924, p. 4. Vezi și Petru Rășcanu, *Istoricul învățămîntului secundar*, Iași, 1906, p. 109.

²⁵ Alexandrina Popa, *Monografia Liceului „Cantemir“ din București, 1868—1968*, București, 1968, p. 8.

²⁶ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 1212/1864, f. 6—8.

²⁷ L. Toussaint, profesor și director între anii 1864—1867, este autorul celui mai vechi curs de contabilitate tipărit în limba română: *Manualul de operațiuni comerciale și contabilitate*. Lucrarea a apărut în 1865, tipărită după manuscrisul său în limba franceză. În prefață, L. Toussaint afirmă că încearcă să modifice forma de predare printr-o nouă metodă didactică, apelînd mai degrabă la raționamentul elevilor decît la memoria lor.

Școala comercială a funcționat la început în mahalaua Colței, în casele din str. Batiștei nr. 48, iar în ianuarie 1867 avea un nou sediu în str. Furtunei nr. 4²⁸. Admiterea în școala comercială se făcea în baza atestatului de absolvire a școlii primare. Planul de învățământ cuprindea inițial: științele comerciale, matematica, științele naturale, limba română, istoria și geografia, fizica, italiana, germana²⁹.

Dintr-un chestionar trimis de directorul L. Toussaint, la 14 noiembrie 1866, ministrului instrucțiunii, observăm însă că programa de învățământ a școlii comerciale se dezvoltase foarte mult. Cunoștințele pe care elevii trebuiau să și le însușească în cei patru ani de școală erau complexe și variate. Directorul arăta că la sfârșitul anului IV se va ține — conform art. 202 din lege — un examen pentru elevii ce doresc să obțină diploma de capacitate. În acest sens s-a întocmit de profesori și „un chestionar care conține toate materiile propuse în cei patru ani de învățământ prescris pentru această școală“. Chestionarul cuprinde 424 de întrebări și se referă la probleme de: aritmetică, algebră, geometrie, trigonometrie, fizică, chimie organică și anorganică, mecanică, zoologie, botanică, geologie, comerț, economie politică, mărfuri, limba română (gramatică și literatură), istorie universală, geografie, drept comercial și drept administrativ, limba italiană, limba germană, limba franceză și limba greacă. (Pentru fiecare din aceste limbi, chestionarul cuprindea cite 30 de întrebări)³⁰. În februarie 1867, Consiliul permanent al instrucțiunii și aproba chestionarul propus de școala de comerț³¹.

L. Toussaint a propus, în același timp, ca absolvenții care vor obține diploma de capacitate a școlii de comerț „să poată intra fără concurs și cu preferință“, în caz de locuri vacante, în diferite servicii la: finanțe, bănci, vămi, case de economie, comerț, monopolul tutunului, lucrări publice etc. Este de menționat că directorul școlii ținea și un fel de cursuri libere serale, de contabilitate, pentru funcționarii magazinelor. La 14 ianuarie 1867, directorul informa ministerul că, deși cu introducerea clasei a IV-a are unele greutăți, „reîncepe cursurile, gratuite, de contabilitate seara de la 7 pînă la 8 ore, pentru amplexii magazinelor“ și-l ruga să anunțe aceasta prin „Monitorul Oficial“ spre a se înscrie cei interesați de cursuri la cancelaria școlii³².

Prima promoție de absolvenți ieșind în iunie 1867, tot atunci s-au putut acorda și primele diplome de capacitate în „științe comerciale“ candidaților reușiți la examen. De altfel, cu două luni înainte, directorul trimisese ministrului un proiect de regulament în vederea obținerii diplomei de bacalaureat în științe comerciale, dar Consiliul permanent — căruia i se dăduse proiectul spre avizare — respinsese propunerea precizînd că în legea instrucțiunii din 1864 nu figurează un astfel de bacalaureat și cerînd directorului să se mărginească „a da

²⁸ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 445/1864, f. 5 și 16—18; dosar 420/1867, f. 2. Au urmat și alte mutări. Abia în 1894, școala comercială din București are un local propriu (în str. Hristo Botev), unde funcționează în prezent Liceul economic nr. 2 „N. Kretzulescu“. (Octavian Popescu, *Un veac de existență a școlii comerciale din București*, în revista „Învățământul profesional și tehnic“, nr. 5—6/1964, p. 94—97).

²⁹ *Programa generală de studiile predate în gimnazii, seminarii, școala centrală de fete și școala comercială din București în anul școlar 1864—1865*, I, p. 25—27.

³⁰ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 420/1867, f. 14—43.

³¹ *Ibidem*, f. 12.

³² *Ibidem*, f. 2, 13 și 44.

o diplomă de capacitate" școlarilor „care vor fi trecut un examen general conform legii”³³.

Examenul de diplomă a fost public — anunțat și în Monitorul Oficial”, s-a ținut în zilele de 25—28 iunie 1867 și a fost prezidat de profesorul Alexe Marin, membru în Consiliul permanent al instrucțiunii, numit de minister. Candidații au fost examinați în decursul celor patru zile, de toți profesorii școlii de comerț. Directorul școlii a rostit o alocuțiune la deschiderea examenului, iar președintele comisiei la încheiere. Din procesul verbal și din celelalte acte aflate la dosar rezultă că au obținut diploma de capacitate șase absolvenți ai școlii: cinci erau români și unul israelit, patru erau născuți în București, unul în Călărași, și unul, Zamfir C. Zamfirescu în Focșani; acesta din urmă era de altfel șeful promoției, obținând la examen șase bile albe și două roșii. Peste o lună, directorul școlii raporta Ministerului Instrucțiunii că „fiecare din elevii diplomați au găsit imediat posturi” în serviciul unor bănci sau în comerț”³⁴.

Noul director al școlii de comerț, C. S. Marcovici, care a funcționat în această calitate în anul școlar 1867—1868, s-a preocupat de procurarea materialului didactic necesar³⁵, de completarea programei de învățămînt cu noi materii, de eșalonarea studiilor pe cinci ani (în loc de patru), de repararea localului ori de găsierea altuia mai bun³⁶; totodată, el a căutat să atragă atenția forurilor superioare asupra necesității și importanței școlilor comerciale și industriale pentru dezvoltarea țării.

La 9 mai 1868, profesorii școlii de comerț arată, printr-un proces verbal, că au stabilit două proiecte de programă, unul pentru cursul de patru clase (cum prevede art. 216 din legea instrucțiunii) și altul pentru cinci clase, cîte ar fi necesare ca școala să fie completă și să dea rezultate bune, cuprinzînd toate materiile folositoare, fără a încărca „un an cu prea multe cursuri, ceea ce — precizează ei — ar servi a timpului mințea școlarului, iar nu a o lumina treptat și cu succes”³⁷.

Peste o săptămînă (la 16 mai), C. S. Marcovici întocmește un amplu raport către ministrul instrucțiunii în care arată că profesorii, înainte de a întocmi cele două proiecte de programă, au studiat atît programele străine cît și trebuințele țării noastre care e chemată, prin poziția ei geografică, „a lega comerțul occidental cu cel nordic și oriental”. Directorul subliniază apoi că „înflorirea comerțului, sufletul oricărui stat, și renașterea industriei naționale cer imperios înființarea de școli comerciale, de arte și meserii, toate bine organizate. Comerțul sfărîmă deja barierele dintre state: industria înobilează aspirațiile omului,

³³ *Ibidem*, f. 64—66.

³⁴ *Ibidem*, f. 64—66 și 78—90.

³⁵ La 25 aprilie 1868, directorul C. S. Marcovici arăta ministerului greutățile ce le întîmpină procesul de învățămînt din cauza lipsei materialului didactic; de pildă, lipsa hărților Europene și a celorlalte continente pentru geografie; iar „pentru cursul de fizică și de chimie”, el preciza că „școala nu posedă nici un aparat și nici o substanță cu care profesorii să poată face experiențele și demonstrațiile” (*ibidem*, dosar 628/1868, f. 4—8).

³⁶ La 11 iunie 1868, același director scria Primăriei Capitalei că „Școala de comerț nu poate corespunde adevăratelor ei trebuințe... pentru că clasele I și II sunt în grajduri pardosite și umede” și propune ca „această școală, fiind unică de felul ei în Capitală, să fie așezată în centrul orașului” (*ibidem*, f. 14).

³⁷ *Ibidem*, f. 24.

făcându-l să se bucure treptat de obiecte mai numeroase, mai ieftine și mai variate, pentru satisfacerea trebuințelor sale. Principiile economiei politice... ținesc la solidaritate, la familiaritatea universală, încurajează spiritul de asociațiune, înlesnesc comunicațiile, tranzacțiile și satisfacerea trebuințelor noastre". C. S. Marcovici pledează pentru dotarea României cu școli comerciale și profesionale care ar putea șterge „din mintea noastră prejudiciabila credință că munca industrială și comercială sunt mai puțin onorabile decât aceea a funcționarului”³⁸.

Se pare că ideile înnoitoare ale directorului C. S. Marcovici n-au fost pe placul superiorilor care l-au înlocuit, peste câteva luni, cu C. Troteanu. Acesta, arătând că s-a „denaturat” programa din 1866, a luat măsuri pentru respectarea întocmai a prevederilor ei, iar Consiliul permanent al instrucțiunii a fost de acord cu aceste măsuri³⁹.

Având baze solide de la început, școala de comerț din București s-a dezvoltat mult în primul deceniu de aplicare a legii instrucțiunii. Numărul elevilor din cele patru clase ajunsese la 152 în anul 1872. Numărul mare al elevilor care se îndreptau spre această școală dovedește ritmul comercial viu din România după Unire.

*

Școala națională de agricultură va primi, în 1867, denumirea oficială de Școala centrală de agricultură și silvicultură Pantelimon; în 1869, școala este mutată într-un alt local, la Herăstrău. Reorganizarea și dezvoltarea acestei unități școlare, pe baza legii instrucțiunii din 1864, sînt strîns legate de activitatea agronomului și economistului P. S. Aurelian care a condus-o, ca director, atît la Pantelimon, din august 1865, cît și după 1869 la Herăstrău, timp de aproape 40 de ani⁴⁰. O contribuție însemnată la dezvoltarea acestei școli, mai ales în perioada cît a funcționat la Pantelimon, a avut agronomul și profesorul Ion Ionescu de la Brad.

În anul în care se începe aplicarea legii instrucțiunii, școala de agricultură avea următorul personal didactic permanent: P. S. Aurelian, director și profesor de agricultură, botanică, silvicultură și economie agrară; Pană Buescu, profesor de fizico-chimice; C. Iorțeanu, profesor de geniu rural. Ferma școlii se afla sub conducerea lui Gr. Constantinescu, iar „școala de duzi”, împreună cu așezămîntul sericicol, erau conduse de I. Francesco. Șeful atelierului de construit și reparat pluguri era C. Rîureanu. Printr-un decret semnat de Alexandru Ioan Cuza, este numit ca titular, la atelierul școlii, Gh. Constantinescu, care făcuse studii la Paris⁴¹.

Atît aplicarea legii instrucțiunii cît și a legii rurale, reforme de cea mai mare însemnătate pentru statul român, reclamau modernizarea diferitelor instituții de educație și învățămînt, inclusiv a școlii agricole de la Pantelimon. În vara anului 1864, această școală a primit o mașină de treierat, soșită de la Nantes (Franța). În 1865, pe baza unui plan alcătuit de Ion Ionescu de la Brad, se trece la constituirea fermei-model Pantelimon, formată dintr-o fermă experi-

³⁸ *Ibidem*, f. 20—21.

³⁹ *Ibidem*, f. 78.

⁴⁰ Ion Cojocaru, *Școlile tehnice-profesionale și de specialitate în statul român (1864—1918)*, E.D.P., București, 1971, p. 102—103 și urm.

⁴¹ Arh. St. Buc., fond R.E.A.Z., dosar 468/1864, f. 2—4; 13—15; 65; 122—123.

mentală, o fermă-model pentru cultura mică și alta pentru cultura mare, un atelier de mașini agricole, o fermă zootehnică, o prisacă și o piscicultură. Pe lângă culturile obișnuite se prevedeau culturi speciale de hamei, vie și duzi pentru viermi de mătase. La 25 ianuarie 1865, Mihail Kogălniceanu, în calitate de ministru de interne, agricultură și lucrări publice, semnează decizia pentru aplicarea acestui program⁴².

După mutarea la Herăstrău, învățământul în școala centrală de agricultură și silvicultură devine realmente un învățământ de grad secundar. Apar, în consecință, noi catedre: agricultură și silvicultură, matematică, economie rurală. Din 1869 se introduce și un curs de igienă populară. Școala, cu durata de trei ani, avea următoarele secții: 1) agricultură și silvicultură; 2) mecanică și 3) horticultură. În anul școlar 1876—1877, școala avea 9 profesori și 119 elevi. Numărul absolvenților școlii era mic, circa 12 în medie anuală⁴³.

Școala de agricultură a întâmpinat mari greutăți materiale. Potrivit unui inventar, semnat de P. S. Aurelian, localul școlii cuprinde „cinci case din paiantă, învelite cu șindrilă sau trestie, o magazie învelită cu scindură și două pătule”⁴⁴.

O situație mai bună exista în ceea ce privește asigurarea elevilor cu manuale. La finele anului 1864 se cumpără 30 de exemplare din *Calendarul bunului cultivator* de Ion Ionescu de la Brad, o carte agricolă de mare răspândire și utilitate practică⁴⁵. Mai târziu elevii vor beneficia și de *Cursul de agricultură*, pe care Ion Ionescu de la Brad îl va ține la Școala normală din București. Un manual de agricultură a alcătuit și P. S. Aurelian, tipărit în 1869.

Școala de agricultură participă la expoziții în țară și peste hotare, obținând numeroase premii. Astfel, la expoziția de agricultură și industrie din 1865 (București), i se atribuie o medalie de argint și 10 galbeni pentru colecțiile proprii de semințe, instrumente agricole, mătase, vite. La expoziția din 1867 (Paris), când P. S. Aurelian a fost membru al juriului internațional, școala primește 3 medalii de aur, iar la expoziția universală de la Viena (1873), Școala centrală de agricultură și silvicultură Herăstrău este distinsă cu „medalia de merit”⁴⁶.

*

Legea din 1864 nu se referea și la învățământul pedagogic. Omiterea organizării acestui învățământ de către lege a prilejuit critici, discuții și insistențe ale cărturarilor pentru înființarea unor școli normale care să pregătească pe viitorii învățători. Pentru înființarea școlilor normale au militat I. Maiorescu, M. Kogălniceanu, A. T. Laurian, V. A. Urechia, C. Davilla, Al. Odobescu, D. Bolidineanu și alții. Ultimul, în calitate de ministru al instrucțiunii, ceruse încă din noiembrie 1863 înființarea unei școli normale la București. În iulie 1865, un alt ministru al instrucțiunii, D. Cariagdi, cunoscând „trista stare” în care se aflau „școlile primare rurale”, a cerut „a se înființa în capitală... o școală preparatorie de institutori normali”⁴⁷.

⁴² *Ibidem*, f. 129.

⁴³ N. Vasilescu-Karpen, *Învățământul tehnic în România, în Societatea poli-tehnică din România, simecentenarul 1881—1931*, vol. III, București, 1931, p. 331.

⁴⁴ Arh. St. Buc., fond R.E.A.Z., dosar 315/1864, f. 48—52.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 363/1864, f. 44.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 556/1873, f. 143—144; 195—196.

⁴⁷ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 569/1865, f. 2.

La 17 octombrie 1867, D. Gusti, ministrul instrucțiunii, într-un raport către domnitorul Carol, subliniind că „nu vom avea școli bune sătești decît cu condițiunea de a avea mai întîi învățători capabili și la înălțimea chemării lor“, propune să se organizeze în București „o școală preparatorie în care să se admită un mai însemnat număr de candidați de învățători, luați din fiecare județ“⁴⁸. Ministrul a propus, tot atunci, formarea unei comisii alcătuită din A. T. Laurian, C. Davila, C. Esarcu, V. A. Urechia și G. Ștefănescu, care să-l ajute pentru pregătirea lucrărilor necesare la „imediată organizare în București a unei școli preparatorii de învățători sătești“; domnitorul, aprobînd propunerea, a decretat instituirea acestei comisii⁴⁹.

Pentru recrutarea elevilor, ministrul instrucțiunii a dat, la 29 octombrie 1867, o circulară către prefecți cerîndu-le să trimită, pînă la 20 noiembrie, cite doi candidați de învățători la „școala pedagogică pregătitoare“ ce urmează să se deschidă la București. El preciza ca acei candidați să aibă de la 16 ani în sus, să fi absolvit clasele primare, „să fie cît se poate dintre țărani sau fii de preoți, iar în lipsa lor seminarisți“⁵⁰. După corespondența purtată cu prefecții, din unele județe — Ilfov, Ialomița, Dîmbovița — au venit mai mulți candidați, iar din altele (Suceava) nici unul; unde au fost prea mulți solicitanți, s-a organizat la județe un fel de concurs. Au venit și doi tineri din Transilvania; care au fost primiți la internatul școlii⁵¹. Întrucît majoritatea elevilor s-au prezentat la 20 noiembrie 1867, peste două zile s-a putut deschide această școală pedagogică numită în documente: „Școala preparandală“, „Institut pedagogic“, „Școala primară normală“; din 1870 ea apare sub denumirea de Școala normală „Carol I“⁵². La 12 decembrie 1867, printr-un jurnal, Consiliul de miniștri a aprobat statutele școlii normale prezentate de ministrul instrucțiunii⁵³.

Școala normală din București și-a început și desfășurat activitatea în condiții grele, cu o bază materială creată prin împrumut de la Ministerul de Război, Eforia Spitalelor Civile și Biblioteca Centrală din Capitală⁵⁴, și fiind nevoită să se mute de cîteva ori, în localuri închiriate. La început școala a fost găzduită de Liceul „Sf. Sava“, în anul următor a funcționat în casele Cornescu pe strada Academiei nr. 19, apoi într-un local pe Podul Mogoșoaiei nr. 87, mai tîrziu pe Calea Craiovei nr. 50, în casele fostului pension de fete „Pompilian“. Niciodată n-a avut un local propriu în București. Abia la sfîrșitul secolului trecut, cînd școala se va muta la Cîmpulung-Muscel, va avea un local propriu⁵⁵.

În primul an de funcționare, școala normală avea 77 de elevi — dintre care 20 erau orfani⁵⁶. În 1869 avea 150 de elevi⁵⁷, 126 în 1870⁵⁸, 80 în 1877⁵⁹. Toți elevii școlii normale erau interni, fiind bursierii statului; în afară de in-

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 374/1867, f. 4.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 5.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 11.

⁵¹ *Ibidem*, f. 333—334.

⁵² *Ibidem*, f. 332; dosar 146/1870, f. 2; dosar 3090/1876, f. 66.

⁵³ *Ibidem*, dosar 374/1867, f. 386.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 9, 21, 132, 199, 208, 332—386.

⁵⁵ R. S. Formac, *Învățămîntul normal în România*, 1926, p. 187.

⁵⁶ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 374/1867, f. 332.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 146/1870, f. 106.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 537/1870, f. 35—36 și 236.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar 3748/1877, f. 8—9.

struire și întreținere primeau gratuit haine, cărți și rechizite școlare⁶⁰. La primirea în școală, părinții erau obligați să dea o declarație prin care se angajau că fiii lor vor frecventa cursurile și că după absolvire vor preda cel puțin șase ani acolo unde vor fi repartizați⁶¹.

La început candidații pentru școala normală — recrutați, după cum am menționat, din toată țara — dacă nu depășeau numărul stabilit erau admiși fără nici o selecție. Mai târziu se recomanda ca ei să fie recrutați dintre cei mai buni absolvenți ai școlii primare, care obținuseră nota „eminent“. Numărul candidaților s-a redus la unul singur pe județ, iar vârsta a crescut de la 16 la 18 ani. De pildă, la 28 iulie 1870, Gh. Melidon, directorul școlii normale, roagă ministerul să reamintească prefectilor să trimită câte un tânăr din fiecare județ, în etate de 18 ani și avînd „corpul cît mai răsărit“, căci numai astfel, după trei ani de studiu în această școală, vor putea avea „maturitatea de etate și aspectul fizic cuvenit pentru a putea funcționa ca învățători publici⁶²“.

Școala normală a fost organizată la început pe o durată de trei ani, dintre care doi de studii teoretice și unul de practică pedagogică pe care o făceau la diferite școli primare din București. La sfîrșitul anului școlar elevii erau examinați de o comisie prezidată de un delegat al ministerului și trebuiau să obțină minimum nota 6 la obiectele principale (și cinci la celelalte) pentru a promova în clasa următoare.

Regulamentul de ordine interioară — adoptat în 1870 — prevedea ca fiecare clasă a școlii normale să fie sub conducerea unui „brigadier“ care să se îngrijească de ordine și de prezență și să suplinească pe profesorii absenți. De asemenea, pe clase, elevii erau împărțiți în grupe de câte zece, numite „companii“ și conduse de un „sergent“ desemnat de directorul școlii. Elevii „companiilor model“ erau „instructori“ la celelalte clase⁶³. Nu s-a respectat, însă, decît în primii ani, această organizare interioară cu aspect cazon, menținîndu-se doar pregătirea militară în măsura în care aceasta se făcea și la alte școli secundare bucureștene.

Programa școlii normale cuprindea materiile de bază necesare pregătirii unui învățator. În 1868, directorul Gh. Melidon a rugat ministerul să ceară, spre consultare, programa școlii normale din Zürich — care se bucura de un prestigiu deosebit în Europa —, precum și programa unor școli normale din Franța, Germania și Belgia, pentru a învăța din experiența acestora. Totodată, atît conducerea școlii cît și ministerul și mai ales Consiliul permanent al instrucțiunii au făcut apel la cei mai buni profesori să contribuie, prin cunoștințele lor, la pregătirea viitorilor învățători. Unii profesori au fost încadrați de la început la școala normală, alții — funcționînd la Liceul „Sf. Sava“ ori alte școli — au acceptat să țină și cursurile normaliştilor, fie gratuit, fie prin plata unor diurne⁶⁴.

⁶⁰ Ion Cojocaru, *op. cit.*, p. 147.

⁶¹ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 146/1870, f. 186.

⁶² *Ibidem*, f. 251.

⁶³ *Ibidem*, dosar 146/1870, f. 183—186.

⁶⁴ În 1870, de pildă, la școala normală predau următoarele cadre didactice: Gh. Melidon (director și profesor de pedagogie), I. C. Massim (limba și literatura română), I. Ionescu de la Brad (agronomia), Gh. Popovici (istoria și geografia), Gh. Eustațiu (matematica), D. Ananescu (fizica și științele naturale), dr. N. Măgură

Școala normală din București „Carol I” era considerată o școală model pentru celelalte școli normale din țară. Programele și organizarea ei au fost, treptat, adaptate și de școlile normale din Iași, Craiova și Ploiești. Avînd în vedere tocmai această situație Gh. Melidon înainta un raport ministerului, la 27 octombrie 1876, în care făcea judicioase propuneri pentru îmbunătățirea activității didactice: numirea a încă cinci profesori, completarea planului de învățămînt cu horticultura, medicina populară, dreptul constituțional și geografia, intensificarea practicii pedagogice, dotarea școlii cu material didactic necesar și cu încă două săli de clasă și sporirea numărului elevilor⁶⁴bis.

La 13 decembrie 1870 a avut loc solemnitatea deschiderii cursurilor unei noi școli normale în București⁶⁵, sub egida Secției Centrale a „Societății pentru învățătura poporului român”. Conduasă de Ion Badilescu, școala a avut la început numai 27 elevi (mulți dintre ei fii de țărani), iar în anul școlar următor 52 (clasele I—II)⁶⁶. Prima promoție a fost în 1873 și cuprindea 17 absolvenți. Cu toată lipsa acută de învățători, au fost încadrați numai zece, sub pretextul lipsei de fonduri. Tot din motive financiare, profesorii școlilor normale ale „Societății pentru învățătura poporului român” s-au angajat să predea fără plată, „dascăli fără arginți”, cum se exprima plastic Petre Gîrboviceanu. Abia după cîțiva ani de funcționare, profesorii încep a primi „mai mult un fel de indemnizație de transport decît plata muncii devotate și conștiincioase”⁶⁷.

Mulți oameni de cultură și-au făcut ucenicia ca dascăli ai școlii normale, unde au cunoscut problemele vieții ale învățămîntului. Ioan Badilescu, director al școlii în anii 1870—1873, a dovedit spirit organizatoric și competență pedagogică, a contribuit la alcătuirea planului de studii (învățămînt) al școlii și la elaborarea programelor, a organizat practica pedagogică și practica agricolă. A predat pedagogia, limba română și metodică predării limbii române. În 1874 este numit director al școlii normale Ștefan C. Michailescu, care deși în vîrstă de numai 25 de ani, se remarcase deja printr-o valoroasă activitate științifică, didactică și publicistică, precum și prin participarea sa la activitatea Societății pentru învățătura poporului român, al cărei secretar devenise în 1869. În anii cît acesta a fost director (1874—1877), școala a făcut progrese pe linia organizării procesului instructiv-educativ, a bazei didactico-materiale, a sporirii numărului de elevi (74 în 1877, din care 64 interni și 10 externi)⁶⁸.

(igiena și medicina), arhereul Iosif Naniescu (religia), V. Ștefănescu (caligrafia), C. Stăncescu (desenul), I. Cartu (muzica vocală), I. Moceanu (gimnastica), sergent N. Ioan (exercițiile militare). (Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 537/1870, f. 5 și 12).

⁶⁴ bis *Ibidem*, dosar 3090/1876, f. 85—88.

⁶⁵ Localul se afla în curtea bisericii „Sf. Ecaterina”, pentru care se plătea chirie Liceului „Matei Basarab”.

⁶⁶ I. Gîrboviceanu, *Societatea pentru învățătura poporului român din București, cu școlile ei*, București, 1906, p. XXXV. În 1881, școlii i se recunoaște caracterul de școală publică.

⁶⁷ *Ibidem*, p. LXIV—LXVI. De-a lungul anilor aici vor preda: I. Slavici, Al. Vlahuță, Spiru Haret, Anghel Demetrescu, N. Măgură, Pană Buescu, P. Dulfu, Gh. Lahovari, Emil Bălțeanu și mulți alții, care, funcționînd la școlile statului, în timpul liber au preferat să se dedice muncii obștești neplătite, în școala care pregătea învățători.

⁶⁸ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 3748/1878, f. 7. La acea dată școala avea șapte profesori.

În toamna anului 1864, un salt de însemnătate deosebită cunoaște și învățămîntul artistic din București, prin înființarea școlii de bele-arte și a conservatorului de muzică și declamațiune. Înființarea Școlii de bele-arte din București a fost decretată de domnitorul Al. I. Cuza, în urma cererii pictorului Gh. Tattarescu, la 23 octombrie 1864, după ce cu un an înainte o încercare a aceluiași solicitant fusese respinsă de guvern, din lipsă de fonduri. Deschiderea cursurilor s-a făcut în aceeași lună printr-o alocuțiune patriotică rostită de talentatul pictor Theodor Aman, numit director al școlii. Directorul era și profesor de pictură, alături de Gh. Tattarescu (care preda și desenul), Karl Storck, profesor de sculptură, G. Burelly, profesor de arhitectură și Al. Marcovici, profesor de anatomie⁶⁹.

Durata cursurilor Școlii de bele-arte era de trei ani. Obiectele de studiu erau: pictura, sculptura, arhitectura, anatomia, estetica, istoria artelor⁷⁰, gravura, desenul și arta grădinilor. La acest din urmă curs erau admiși elevii care, în prealabil, audiaseră prelegeri de botanică și geologie. Pentru elevii de la secția pictură se va introduce mai târziu și un curs de istoria românilor, cu referire specială asupra moravurilor, costumelor, mobilierului, încăperilor etc. Activitatea didactică a școlii se desfășura în ateliere și săli de studiu, ornate cu statui antice aduse din străinătate. Pe lângă școală funcționa și un „comitet academic de bele-arte”, care, prezidat de director, constituia și juriul pentru diferitele concursuri⁷¹. Th. Aman era și director al pinacotecii.

Numărul elevilor care studiau artele frumoase era mic. În octombrie 1864, la înființarea școlii, au fost 20 de elevi, apoi numărul lor a mai crescut pînă în vara anului 1866, cînd școala a fost oficial desființată, din lipsă de fonduri⁷². În primăvara anului 1867 s-au reluat cursurile oficiale ale școlii, dar numai la secția de pictură și sculptură. Peste un deceniu funcționau tot numai aceste două secții: la pictură erau 17 elevi și la sculptură 6.

Aproximativ jumătate dintre elevi erau „stipendiști” ai statului sau primeau diferite ajutoare. De pildă, în martie 1866, directorul Th. Aman⁷³ a cerut ministrului instrucțiunii să primească între „stipendiștii școlii” încă cinci elevi. La începutul lunii următoare ministrul C. A. Rosetti, aprobînd cererea, a hotărît să li se dea și acestora cîte 100 lei pe lună din articolul „ajutoarelor la elevii săraci”⁷⁴. Este de menționat că unul dintre acești elevi era Sava Henția. Iar în aprilie 1867, după redeschiderea școlii, cînd se dă concursul pentru obținerea bursei (subiectul concursului a fost „capul lui Laocoon”), unul dintre cei cinci elevi care — prezentînd desenele cele mai bune — au luat examenul este, de asemenea, Sava Henția⁷⁵.

⁶⁹ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 624/1866, f. 2 și 30.

⁷⁰ Estetica și istoria artelor s-au introdus din 1865, fiind predate de prof. C. Stăncescu (Ibidem, dosar 498/1893, f. 3).

⁷¹ Ibidem, dosar 403/1864, f. 15—17 și 44.

⁷² Ibidem, dosar 624, 1866, f. 70.

⁷³ Th. Aman a fost, pînă la moarte (1891), director al școlii de bele-arte din București; i-a succedat pictorul Gh. Tattarescu.

⁷⁴ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 624/1866, f. 12.

⁷⁵ Ibidem, dosar 388/1867, f. 27—29.

Trebuie să precizăm că deși numărul elevilor Școlii de bele-arte din București a fost relativ redus, o bună parte dintre absolvenți, continuându-și cu succes studiile la academiile de arte frumoase din străinătate, au ajuns, în scurt timp, pictori ori sculptori celebri. Așa au fost pictorii : Sava Henția, I. Andreescu, Mihai Ștefănescu, George Demetrescu-Mirea, Ștefan Luchian, Ioan Al. Steriadi ; ori sculptorii : I. Georgescu, Dimitrie Mirea, Fr. Storck. Unii dintre aceștia au devenit apoi profesori ai școlii formînd, la rîndul lor, alte serii de artiști plastici.

Școala de muzică și declamație din București s-a înființat la insistențele compozitorului Al. Flechtenmacher care a fost, timp de mulți ani, profesor de vioară și director al școlii. Ea a fost organizată după un regulament decretat de Al. I. Cuza la 6 octombrie 1864⁷⁶. În primii ani Școala de muzică și declamație s-a zbatut cu multe greutăți financiare datorită mării întîrzieri în achitarea salariilor profesorilor, a suspendării unor posturi, a neasigurării la timp a aprovizionării internatului⁷⁷. Numai prin energia și zelul directorului — care de cîteva ori și-a dat și demisia — aceste greutăți au putut fi depășite și școala n-a fost închisă⁷⁸.

Programa școlii cuprindea : teoria elementară, solfegii, canto, pian, vioară, contrabas, violoncel, armonie, mimică și declamație.

În ianuarie 1866 școala avea 19 salariați, din care 8 profesori, 3 tenori, 4 bași⁷⁹ ș.a. La 20 august 1866, numărul profesorilor s-a redus la 5 ; ministrul instrucțiunii, I. Strat, din motive de economie, a suprimat trei posturi de profesori : unul de vioară, altul de pian și al treilea de solfegiu⁸⁰. Între cei dintîi profesori ai școlii s'-au numărat compozitorii : Al. Flechtenmacher, Eduard Wachmann, G. Ștefănescu ; mai tîrziu, C. Dimitrescu și Dimitrie Dinicu. Iar dintre profesorii secției de declamație și artă teatrală se cuvine a fi menționați renumiții actori : Matei Millo, Costache Caragiale, Ștefan Vellescu.

Numărul elevilor Școlii de muzică și declamație era mai mare decît al școlii de bele-arte, și aproape toți erau bursieri. Astfel, din tabelul înaintat ministrului, la 1 septembrie 1867, de Al. Flechtenmacher, rezultă că erau 104 elevi, din care 85 băieți și 19 fete. Cei mai mulți elevi erau la clasele de pian (10 băieți și 14 fete), canto (13 băieți și 4 fete), violină (13 băieți și o fată), armonie (14 băieți) și la corurile bisericesti și de ceremonial⁸¹. La 1876 școala avea 176 elevi, iar spre sfîrșitul secolului acest număr se va dubla. Școala de muzică și declamație a format, de-a lungul deceniilor, artiști dramatici, cîntăreți lirici și instrumentiști de renume ; dintre aceștia s-au reliefat : Grigore Manolescu, Aristizza Romanescu, C. I. Nottara, Elena Teodorini, Grigoraș Dinicu ș.a.

⁷⁶ *Ibidem*, dosar 384/1867, f. 164.

⁷⁷ *Ibidem*, dosar 563/1866, f. 29, 36, 91, 199.

⁷⁸ La 27 aprilie 1866, A. Flechtenmacher își dă demisia din postul de director „din cauza lipsei mijloacelor de tot felul“, pe care în zadar a încercat să le învingă în cei aproape doi ani de funcționare „ajungînd — precizează el — să fiu chiar ruinat din cauza datoriilor provocate prin neajunsurile în administrație“. Ministrul C. A. Rosetti, apreciindu-l pentru zelul și talentul său, l-a rugat să rămînă la post, promițîndu-i sprijin material. (*Ibidem*, dosar 443/1866, f. 177—178).

⁷⁹ *Ibidem*, dosar 563/1866, f. 3 și 19.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 25.

⁸¹ *Ibidem*, dosar 384/1867, f. 301—302.

Legea instrucțiunii din 1864 prevedea seminarii de gradul întâi (cu patru clase) pentru fiecare eparhie și seminarii de gradul doi — cu șapte clase — pentru București și Iași. Seminarul din București, care fusese înființat încă din februarie 1836, funcționa pe lângă Mănăstirea Antim și depindea de Mitropolia Țării Românești. Din 1864 seminarul se reorganizează (trece în subordinea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice), durata școlarității se prelungește de la patru la șapte clase, iar sediul se mută în clădirile de la Mănăstirea Văcărești. Aceasta mai ales după ce s-a înființat, în octombrie 1864, și clasa a V-a și au venit s-o frecventeze elevi și din alte seminarii din țară, unde nu se crease cursul superior.

Programa seminarului central (completată în 1865) cuprindea, ca obiecte de studiu — eșalonate pe clase — religia, morala creștină, latina, româna, elina, istoria, geografia, matematica, științele naturale, noțiuni de : fizică, chimie, agronomie, horticultură și viticultură, medicină populară și veterinară, muzică vocală și cântări bisericești. Pe lângă aceste materii, pentru clasele superioare (V—VII) ale seminarului mai erau prevăzute : algebra, geometria plană, mecanica elementară, psihologia, dogmatica și retorică. Programa era încărcată deoarece în cursul inferior pregătirea seminarștilor trebuia să fie asemănătoare cu aceea a elevilor de la gimnazii și licee. Aceasta se impunea și pentru faptul că — după introducerea obligativității și gratuității învățămîntului primar — era o mare lipsă de învățători sătești și atunci s-a reglementat, în mod provizoriu, ca absolvenții seminariilor să îndeplinească și funcții didactice în școlile primare din toată țara ⁸².

Admiterea în seminar se făcea pe bază de concurs, care consta din probe scrise și orale. La concurs erau primiți absolvenții școlilor primare, recrutați mai ales dintre fii de : preoți, dascăli, țărani și văduve ⁸³. Elevii, în marea lor majoritate, erau interni, deci bursieri întreținuți de stat. De pildă, dintr-un raport trimis ministerului de rectorul seminarului, la 8 iulie 1864, rezultă că în acel an au urmat cursurile, în cele patru clase, 147 elevi ; din aceștia, 137 au fost interni și 10 externi. Un număr de 9 elevi din clasa a IV-a au declarat că vor să continue „cursul superior“ (care avea să ia ființă din toamnă), iar 20 au scos „testimoniu“ pentru patru clase, arătînd că nu doresc „să continue cursul superior de științe mai înalte“ ⁸⁴.

Tabelele statistice din toamna anului 1864 arată că, în urma concursului, au fost „admiși ca bursieri în clasa I a Seminarului din București“ 30 de elevi. Ei au fost examinați la : lectură, religie, gramatică, istoria României, geografie, aritmetică și caligrafie, primind note între 7—10 ; majoritatea erau fii de preoți ;

⁸² De altfel, în art. 245 al legii instrucțiunii se preciza că absolvenții a patru clase de seminar „au drept de a fi numiți, fără vreun alt examen : a) preoți ; b) învățători la școlile sătești“.

⁸³ La 11 mai 1864, rectorul seminarului din București raportează ministrului instrucțiunii că un număr de șase elevi externi din clasa I „toți săraci, unii și orfani“ au cerut să fie primiți în internat ; unii dintre ei „șezînd în partea cealaltă a orașului“. Ministrul a aprobat cererea seminarștilor. (Arh. St. Buc. M.C.I.P., dosar 540/1864, f. 30—31).

⁸⁴ *Ibidem*, f. 46—48.

unii erau orfani.⁸⁵ La 20 octombrie 1864 erau la seminar 150 elevi interni și 10 externi. Din statele de prezență rezultă că erau 18 profesori la seminar; în marea lor majoritate aceștia erau mireni, nu clerici; excepții făceau doar rectorul și uneori profesorul de religie și dogmatică.

În anii următori numărul elevilor Seminarului central din București a crescut vertiginos ajungând să fie uneori, în cursul inferior, cite 200—250 într-o clasă. Este adevărat că mulți părăseau seminarul și treceau în cursul superior al liceelor. Un raport întocmit în august 1877 de rectorul seminarului reliefează atât numărul mare de școlari din cursul inferior, cât și severitatea excesivă a profesorilor la examen. Astfel, în raport se arată că la începutul anului școlar 1876—1877 numărul elevilor a fost de 770. Din acest număr 256 elevi erau în clasa I, 159 în clasa a II-a, 171 în clasa a III-a, 141 în clasa a IV-a, 18 în clasa a V-a, 16 în clasa a VI-a și 9 în clasa a VII-a. Observăm că numărul elevilor în clasele superioare era foarte redus. În cursul anului au fost excluși 121 școlari pentru absentare. Din restul de 649 elevi, care au depus examenul în iunie, 148 au fost promovați în clasele următoare, iar restul de 465 — precizează rectorul — „au rămas repetenți“ cu dreptul de a-și corecta notele slabe la începutul lunii septembrie viitor,“ după care, dacă vor merita, „vor fi promovați iarăși în clasele succesive“⁸⁶.

Aproape un deceniu de la aplicarea legii instrucțiunii, programele școlare (analitice) pentru gimnazii și licee erau elaborate de profesori (la obiectele de învățămînt pe care le predau) și supuse discuției și aprobării Consiliului permanent⁸⁷. Din anul 1874 se constituie comisii pentru programe, pe specialități, în care au fost numiți și profesori de seamă din orașul București, dintre care menționăm pe A.T. Laurian, Gr. Ștefănescu, P.S. Aurelian ș.a. În general, comisiile de întocmire a programelor au adoptat sistemul (principiul) repetiției cunoștințelor. Programele elaborate în 1874—1875 și experimentate șase ani, s-au aplicat de la 1 octombrie 1881 și pînă în anul școlar 1900/1901 (cu modificări în 1886).

Manualele au constituit o problemă mult dezbătută în această perioadă; multe manuale, cu mici adaptări, erau preluate din alte țări. Dintre cele mai apreciate manuale elaborate și tipărite la București, pentru gimnazii și licee, în

⁸⁵ *Ibidem*, f. 142 și 153.

⁸⁶ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 3546/1877, f. 102—103.

⁸⁷ La 23 februarie 1866, prof. Th. Ciocaneli de la Gimnaziul „Gh. Lazăr“ trimite la M.C.I.P. observațiile sale la programa de istorie pentru clasele I, II, III. „Istoria românilor din timpurile cele mai vechi pînă la prefacerea statului în monarhie“ (cl. I) este apreciată ca „foarte compactă“ și „mai presus de inteligența școlărilor“. Istoria pentru cl. a II-a „este foarte voluminoasă“, se citează „mai toți împărații constantinopolitani cu mai multe amănunte, regii bulgarilor și româno-bulgarilor“ și materia pentru clasa a III-a este „deosebit de voluminoasă și destul de complicată încît la finele anului le rămîne școlărilor o idee cu totul confuză“. Deci este nevoie — apreciază același profesor — de o istorie „mai compendioasă și mai puțin complicată“. (Arh. St. Buc., M.C.I.P., dosar 370/1866, f. 23). La proiectul de programă pentru cursurile de geografie și istorie în licee, cu privire la istoria românilor se exprimă opinia că „ar trebui ca toate părțile istoriei române să fie cit se poate mai legate, mai strînse între ele“ (Arh. St. Buc., M.C.I.P., dosar 370/1866, f. 290).

primii 15 ani după Unirea Principatelor, menţionăm pe cel al lui A. T. Laurian : *Istoria românilor din timpurile cele mai vechi pînă în zilele noastre*, aflat în 1862 la a doua ediţie⁸⁸. În februarie 1870, Consiliul Permanent al Instrucţiunii autorizează să se introducă în şcolile publice de învăţămînt secundar cursul de chimie elementară elaborat de prof. Petru Poni (Iaşi) şi *Elemente de fizică experimentală* de prof. B. Nanianu de la Liceul „Matei Basarab”⁸⁹. Incepînd cu anul 1875 intră într-o largă circulaţie manualele lui I. Manliu, profesor la Liceul „Sf. Sava”, primul dintre ele fiind *Curs elementar şi gradat de gramatică română* (vol. I, etimologia, vol. II, sintaxa). Unele manuale erau introduse şi în Transilvania. Astfel, la 29 iulie 1870, M. Rîureanu, directorul Liceului „Matei Basarab” din Bucureşti, anunţa Comitetul „Astreii” de la Sibiu că a trimis 15 cărţi şcolare în 300 de exemplare pentru 20 de şcoli din Transilvania⁹⁰.

Legea din 1864 arăta necesitatea pregătirii profesional-metodice a cadrelor didactice. Dintre formele de perfecţionare folosite şi în Bucureşti erau conferinţele organizate periodic de revizoratele şcolare. În cadrul acestor conferinţe (consfătuiri) se dezbăteau diferite probleme de interes general şi se prezentau lecţii model de către cadre didactice cu experienţă şi rezultate bune în pregătirea elevilor. În 1870, prof. D. Antonescu de la Liceul „Sf. Sava” arăta că „dictarea este în dezavantajul explicării”⁹¹. Adresîndu-se ministrului, la 21 iulie 1877, prof. C. Stoicescu, directorul Gimnaziului „Mihai Bravu” „arăta drept cauze ale unor rezultate slabe în anul şcolar 1876—1877 : numărul mare de elevi într-o clasă, mai ales la clasa I (c. 100), schimbarea profesorilor şi absenţele acestora de la program şi dictarea în clasă, ceea ce „nu este decît o pierdere de timp, mai ales că şcolarii au cărţi”⁹².

Absolvenţii liceelor, puţini la număr, susţineau un dificil examen de bacalaureat în faţa unei comisii formate la Universitatea din Bucureşti. În sesiunea din 2—15 mai 1877 au fost declaraţi admişi 20 de candidaţi din 39, iar în sesiunea din 20—30 sept. 1877 au fost admişi 31 de candidaţi. Comisia era formată din : I. Zalomit (preşedinte), A. T. Laurian, E. Bacaloglu, P. Cernătescu, D. Brîndză, D. Petrescu⁹³.

Politiqa şcolară dintre 1864—1877, avînd la bază, în genere, dispoziţiile legii instrucţiunii, a înregistrat unele progrese în următoarele direcţii : înmulţirea şcolilor secundare (dar şi a celor primare), avînd în vedere şi posibilităţile financiare ale tînarului stat naţional român ; îmbunătăţirea sistemului de pregătire a cadrelor didactice ; îmbogăţirea conţinutului învăţămîntului şi sporirea fondului de cărţi didactice, trecîndu-se de la traduceri şi adaptări la manuale originale, autohtone ; întărirea educaţiei patriotice a tineretului. Într-adevăr, luînd ca punct

⁸⁸ Prof. Demetru Ioanescu de la Liceul „Sf. Sava” era autorul manualului de istorie pentru cl. I gimnazială, *Elemente de istoria romanilor*, autorizat de Consiliul Instrucţiunii Publice şi aflat la a III-a ediţie în 1865.

⁸⁹ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 125/1870, f. 55—56 şi 66.

⁹⁰ Vasile Netea, *Manualele şcolare româneşti, elemente ale unităţii naţionale*, în „Revista de istorie”, tom. 30/nr. 1, 1977, p. 57—58.

⁹¹ Arh. St. Buc., M.C.I.P., dosar 125/1870, f. 125.

⁹² *Ibidem*, dosar 3557/1877, f. 20.

⁹³ *Ibidem*, dosar 3585/1877, f. 34—38 ; 111—113.

de plecare situația ce existase înainte de 1864 și aceea din anii următori, se înregistraseră schimbări însemnate în întreg învățământul românesc.

Aceleași schimbări și aceleași progrese, uneori chiar mai accentuate, sînt înregistrate și în învățământul secundar din capitală. Concretizînd lucrurile trebuie să precizăm că dacă în anul 1864 erau în Capitală opt unități de învățămînt mediu cu un efectiv de 1005 elevi, în 1877 numărul școlilor secundare bucureștene — de diferite tipuri — s-a ridicat la 18, la ele frecventînd 3203 elevi. În afara unităților de învățămînt analizate în prezentul articol au mai luat ființă în 1866 o școală secundară de fete (transformată în 1877 în școală profesională), s-a reînființat, în 1870, Școala de arte și meserii, iar în 1872, Școala militară de infanterie și cavalerie.

Școlile secundare bucureștene au fost înzestrate cu hărți geografice, aparate pentru fizică și matematică, planșe și numeroase obiecte diferite pentru zoologie, botanică, mineralogie, cărți pentru bibliotecă, iar liceele „Sf. Sava” și „Matei Basarab” și cu cabinete speciale de fizică. Școala comercială avea laborator de chimie și „muzeu de mărfuri”. În afară de cabinet de fizică Liceul „Matei Basarab”, în 1877, avea în dotare: 28 hărți geografice murale, 8 atlase, 6 globuri, 2 serii de table colorate pentru științele naturale, 136 aparate pentru fizică și matematică, 499 obiecte pentru zoologie, 300 pentru botanică, 800 bucăți minerale și alte materiale didactice.

Populația școlară a crescut simțitor între 1864 și 1877. La Liceul „Sf. Sava” — care era cel mai mare liceu din țară — numărul elevilor a sporit de la 353 în 1864, la 501 în anul școlar 1877—1878. În proporție ceva mai mică a crescut și numărul elevilor de la celelalte școli bucureștene. S-au îmbunătățit metodele de predare, a sporit exigența profesorilor la examene, s-a întărit disciplina școlară. Cu toate acestea — exceptînd Seminarul central — procentul repetenților a scăzut comparativ cu anul 1864. De exemplu, în anul școlar 1864—1865 un procent de 55,52% dintre elevii Liceului „Sf. Sava” au rămas repetenți (majoritatea în clasa I), iar în anul școlar 1877—1878, procentul acesta a scăzut la 37,32%.⁹⁴

În privința provenienței sociale a elevilor avem date complete numai pentru anul școlar 1877/1878. Din acestea rezultă situații interesante și caracteristice pentru unele școli. Astfel, la Liceul „Sf. Sava” din cei 501 elevi: 99 erau fii de agricultori, 69 fii de comercianți, 68 fii de meseriași, 43 fii de rentieri, 187 fii de funcționari, 8 de „alte profesii”, iar 27 orfani. La Gimnaziul „Mihai Bravul” din cei 166 elevi: 14 erau fii de agricultori, 48 fii de comercianți, 52 fii de meseriași, 11 fii de rentieri și 41 fii de funcționari. La Școala comercială din 110 elevi, 72 erau fii de comercianți; la bele-arte din 25 elevi, 13 erau fii de rentieri; la Conservatorul de muzică și declamație majoritatea elevilor erau fii de comercianți; la Școala centrală de fete majoritatea elevelor erau fiice de funcționari; la seminar majoritatea elevilor erau fii de agricultori; la școlile normale toți elevii erau fii de agricultori (adică de țărani).

În încheierea acestor rînduri se cuvine să accentuăm că învățămîntul din Capitală s-a extins, diversificat și îmbunătățit în perioada 1864—1877, că școlile

⁹⁴ Pentru comparațiile dintre anii 1864 și 1877, datele furnizate de *Anuarul general al instrucțiunii publice pe anul 1864—65* și de *Statistica din România. Învățămîntul pe anul 1877—78* au fost confruntate — pe cît posibil — și cu documentele de arhivă.

bucureștene, prin pregătirea teoretică și practică a elevilor, au adus o contribuție importantă la formarea cadrelor necesare industriei, comerțului și agriculturii românești și nu mai puțin la dezvoltarea culturii naționale. Pe bună dreptate B.P. Hasdeu sublinia în 1880 că Bucureștiul își întinde razele de lumină spre periferia țării întregi și dă o imagine concentrată „despre minunatul zbor al instrucției publice în România”.⁹⁵

⁹⁵ Vezi „Învățătorul”, III, 21 iulie 1880, p. 469.